

Dražen MARŠIĆ
Arheološki muzej u Zadru
Trg opatice Čike 1
23000 Zadar
d.marsic@zd.t-com.hr

**UDK: 904(497.5 Asseria) "652":726.8
726.82.032.7(497.5 Asseria)**

Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno:
Received:

22. prosinca 2006.

PIRAMIDALNA KRUNIŠTA IZ ASERIJE

Apstrakt

Objelodanjuju se dva anepigrafska primjerka aserijske nadgrobne plastike, pronađena u funkciji spolija u kasnoantičkom bedemu i jednom od kontrafora. Na temelju formativnih značajki i izvedene dekoracije oba se interpretiraju kao piramidalna kruništa većih nadgrobničkih spomenika: spomenik sa dupinima i trozupcem kao krunište veće nadgrobne are, a spomenik s motivom akan-tovog prepleta kao pokrov veće nadgrobne građevine, tj. mauzoleja. Posljednjem se direktna usporedba pronalazi u jednom neobjelodanjenom spomeniku iz lapidarija Arheološkog muzeja Zadar. Oba aserijska piramidalna kruništa datiraju se u kraj 1. odnosno početak 2. st. po Kristu.

Tijekom istraživačke kampanje u listopadu 2006. u Aseriji su na svjetlost dana izašla dva nova netipična primjerka rimske nadgrobne plastike.

Prvi je stajao kao spolij u trećem kontraforu sjeverozapadnoga plašta gradskih zidina (gledano iz pravca tzv. Trajanovih vrata), uzidan u njegovu sjevernom uglu po uzdužnoj osi /Sl. 1/. Zbog „S“ profila i dvaju većih četvrtastih utora na vanjskim stranicama budio je interes istraživača i tjerao na razmišljanje o kojoj je vrsti spomenika riječ. Tijekom iskopskih radova ispred kontrafora i spuštanja okoliša na nižu niveletu primijećeno je da mu i prema

dolje okrenutu stranicu dekorira bogata vegetabilna dekoracija. Zaključeno je da bi se moglo raditi o ostatku veće nadgrobne ili obredne are, te je odlučeno da se komad izvadi i zamijeni običnim građevnim materijalom.

Pokazalo se da je odluka bila ispravna i da je uistinu riječ o prevažnom primjerku rimske plastike, koji bi hladnoća i uopće nepovoljni vremenski uvjeti na gradini Aserije u budućim godinama nepovratno uništili. Isto se tako pokazalo da je komad mnogo većih gabarita nego se to prvotno pretpostavljalo. Izvađen u jednom većem i petnaestak manjih fragmenta, nakon spajanja se pokazao u sljedećim dimenzijama: visini od 1,35 m, širini 1,13 m, i debljini 0,26 m /Sl. 2/.¹

Glavni sadržaj dekoracije predstavlja u reljefnom kiparstvu izveden motiv akantova prepleta, tj. akantove vitice s listovima i cvijetovima krajeva oblikovanih u medaljone. Cjelokupna vegetacija izrasta iz triju velikih akantovih listova (čašica) koji su ispunjali donji dio nekadašnjeg slikovnog polja. Bočni su listovi vjerojatno bili nešto niži od srednjega, što se međutim ne može decidirano tvrditi jer niti jedan nije sačuvan u punoj visini. Središnji je list prikazan s debelom središnjom stapkom i u tolikoj visini da mu se vrh prelomio. Između njega i lista na lijevoj strani izrasta debela vitica procvaloga akanta, snažnoga narebrenog korijena. Otprilike na polovici visine središnjega akantova lista iz nje se odvaja tanja vitica koja se podiže uvis prema središnjem dijelu slikovnog polja. Nakon ovećeg zadebljanja s prema dolje razlistanim listićima i dijela ovijenog listom, ona prelazi u tanju viticu s dva izdanka, od kojih lijevi formira medaljon s listom u sredini.

Na desnom rubu reljefa tragovi identične debele vitice s korijenom gotovo se i nisu sačuvali, osim rubova nekoliko narebrenja u samome dnu, ali se naslućuju po crti loma. Nema, naime, nikakve sumnje da je spomenik u tom dijelu odlomljen točno po pravcu njezina pružanja, zajedno s listom s desne strane. Da je tako, potvrđuje vitica koja se odvaja na istoj visini kao i ona na lijevoj strani i na isti je način podignuta uvis prema središnjem dijelu polja. I ona je na jednom dijelu ovijena debelim listom ispod kojeg je zadebljanje s manjim listićima, a iznad lista iz nje izrasta izdanak koji je svinut u medaljon s listom u sredini.

Na mjestu gdje se dvije podignute vitice gotovo dodiruju i formiraju prvi red medaljona nalazi se čvor koji ih povezuje. Iznad njega njihovi se krajevi ponovno simetrično dižu uvis, sa zadebljanjima identičnim onima u donjem dijelu, listovima obavijenim oko stabljika i poput medaljona uvijenih vrhova s četverolisnim cvjetovima. Između medaljona je ponovno izrađena manja poprečna trakica koja ih povezuje. Ni tu akantov preplet ne završava, jer se iznad lijevoga medaljona jasno vidi tanja vitica koja se pruža prema sredini polja

---

¹ Spajanje je obavio preparator Arheološkog muzeja Zadar, kolega Frane Šunić.

Sl. 1. Kasnoantički kontrafor sa spolijem
 Fig. 1. Late Roman buttress with spolia

i zamišljenoj osi cjelokupnoga prikaza, što nedvosmisleno upućuje da joj je odgovarala ista na suprotnoj strani koja nije sačuvana. Vjerojatno su obje vitice imale karakteristične vrhove s polupalmetama. Smisao cijeloga prikaza možda treba vidjeti u iluziji prepleta dviju akantovih vitica koje su podignute i učvršćene o nekakvu alku ili čavao na zidu, odnosno stropu.

S umjetničke strane gledišta, dekoracija je izvedena sigurnim potezima dljeta i znalačkom rukom majstora koji je dobro znao ne samo vizualizirati jedan motiv nego ga i logično postaviti u zamišljeni prostor. Iako prikaz u cjelini kvari dojam pretjerane simetričnosti, pomnim promatranjem postaje jasno da ju je majstor znalački ublažio. Tako je npr. središnji akantov list postavljen mnogo bliže korijenu lijeve stabljike nego desnom. Poradi toga je na desnoj strani ostalo dovoljno prostora za uvođenje još jedne vitice, koja se izvija iza prvoga izdanka i završava na nepoznatom mjestu. Nadalje, problem veće blizine središnjega lista lijevoj stabljiki majstor je razriješio slamanjem njegovoga vrha, i to u iznimno uspjelom perspektivnom prikazu. Tako središnju os slikovnog polja predstavljaju zapravo povezne trake između medaljona i slomljeni vrh središnjega akantova lista, a ne njegova stapka, odnosno međuprostor između vitica i medaljona. Sagledavajući sve pojedinosti izradbe, očito je kako određene nepravilnosti ne treba shvatiti kao nedostatke, nego kao dokaze pomno planiranog i u kamen preslikanog nacрта.

Sl. 2. Fragment iz kasnoantičkoga kontrafora nakon spajanja

Fig. 2. The fragment from the late Roman buttriss after being joined

Drugi sadržaj dekoracije reljefa je profil u obliku obrnutoga slova “S” (*cyma reversa*), djelomice sačuvan duž lijevog ruba spomenika /Sl. 2/. Njegova je funkcija više nego jasna: s jedne strane obrubljuje središnje polje, a s druge je strane prijelaz prema širokoj ravnoj traci koja ga uokviruje s vanjske strane. Upada u oči da je taj “S” profil postavljen koso u odnosu na gornji i donji red medaljona, odnosno središnji akantov list (časiću). Na temelju te spoznaje i udaljenosti profila od medaljona moguće je sa stopostotnom sigurnošću zaključiti kako je isto bilo i s nedostajućim desnim rubom spomenika. Njegovo odlamanje, u visini oba reda medaljona, dogodilo se otprilike po pravcu pružanja “S” profila. To drugim riječima znači da smo u mogućnosti rekonstruirati izvoran oblik i gabarite stranice s reljefom. Profil je nesumnjivo obrubljivao cijelu površinu reljefa, a kako su središnji i lijevi akantov list sačuvani bez časiće s posuvraćenim listovima, od donjeg dijela reljefa nedostaju samo one, međuprostor i profil s vanjskom ravnom trakom.

U gornjem dijelu nedostaje također samo rubni dio reljefa, jer se na gornjoj stranici jasno vide ostatci dvaju četvrtastih utora. Jedan je izrađen u ravnini “S” profila, a drugi otprilike po sredini spomenika, što znači da nedostaje onaj treći u ravnini profila desne stranice.

Drugi je spomenik bio vidljiv unutar strukture kasnoantičkoga bedema ispred prve kule južnije od tzv. Trajanovih vrata, u koji bijaše uzidan licem prema gore i donjom stranom okrenutom prema van /Sl. 5/. U cijeloj se duljini pokazao tijekom vađenja nekoliko susjednih liburnskih cipusa, pa je skupa s njima i on izvađen /Sl. 6/. Dimenzijama je znatno manji od prethodnog; visina mu je 1,05 m, širina 0,68 m, a debljina 0,47 m. Prednja i lijeva bočna strana su osim odlomljenih uglova relativno dobro sačuvane, desna je sačuvana samo u prednjem dijelu, a stražnja je u cijelosti odlomljena. Prednja se strana inače prepoznaje po dubini reljefa i vrsnoći izradbe. Spomenik je prepoznatljive piramidalne forme i dekoracije koja se ponavlja na sve tri stranice, a strukturalno je podijeljen u tri dijela. Donji je dio izrađen u obliku visoke ravne trake ili postamenta neznatno

zakošenih uglova. Površina mu je zaravnanom udarcima zubatog dlijeta i bez dekoracije. Središnji i ujedno najviši dio je slikovno polje, po dubini sniženo u odnosu na donje polje i dodatno zakošenih uglova. Na vrhu mu je trostruka trakasta profilacija koja

Sl. 3. Lijeva strana fragmenta iz kasnoantičkoga kontrafora

Fig. 3. Left side of the fragment from the late Roman buttress

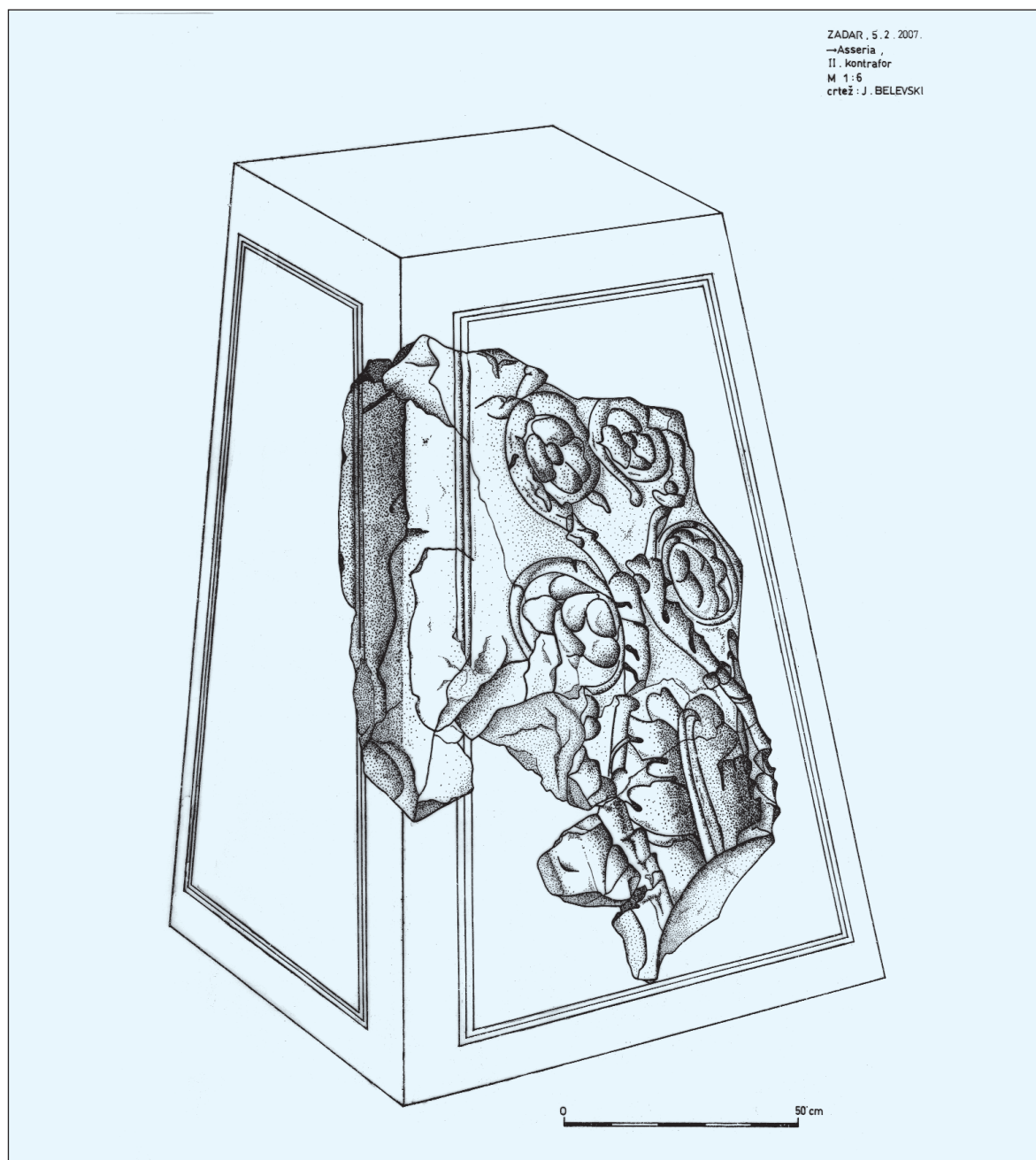
konkavnim oblikovanjem podsjeća na abak korinskog kapitela. Umjesto središnje rozete u reljefu ispred profilacije izrađeni su šiljci trozupca čija drška počiva na polovici cardium školjke u dnu polja. U središnjem je dijelu drške svezan čvor s prema dolje obješenim krajevima. Cijeli prikaz flankiraju dvije velike ribe razjapljenih čeljusti, repova okrenutih prema zupcima. S obzirom na prisutnost trozupca očito je riječ o dupinima, iako ikonografski imaju malo toga s njima zajedničkog. Glave dupina ispunjale su uglove polja, formirajući na svakom od njih po jedan par. Najbolje su sačuvane na prednjoj i desnoj bočnoj strani /Sl. 7-8/. Posljednji i završni element je stilizirani borov češer, najprije niskih i gusto poredanih, a zatim sve viših listića. U vrhu češera isklesana je manja plitka udubina /Sl. 9/. Izrađen iz istoga bloka kamena kao i ostatak spomenika, gornji je dio vizualiziran kao zaseban element u funkciji akroterija.

Donja je strana spomenika bila vidljiva već u licu kasnoantičkoga bedema. Izrađena je na način da je vanjski rub četvrtaste osnove pomnije poravnan, poput svojevrsnog okvira, dok je sredina grubo abocirana /Sl. 5/.

Kojoj kategoriji spomenika pripadaju novootkriveni aserijski primjerci? Vanjskom formom i unutrašnjom raščlambom oni iskazuju tipično piramidalno oblikovanje, svojstveno samo malom krugu rimskih spomenika. Elementi piramidalnosti manjega primjerka više su nego jasni, a kod većega se do iste spoznaje dolazi daljnjom analizom bočnih stranica.²

Desna bočna stranica većega primjerka u cijelosti je odlomljena i u tom nam pitanju ne može biti od koristi. Stražnja je pak grubo abocirana, ali to sigurno nije izvorno stanje, nego posljedica priklesavanja. Lijeva je bočna stranica, uz prednju, jedina djelomice sačuvana

² Označavanje pojedinih strana izvornog spomenika iz perspektive danas sačuvane stranice s reljefom ne prejudicira odgovor na pitanje je li ona bila i glavna, tj. prednja strana.

Sl. 4. Pretpostavljeni izgled spomenika iz kasnoantičkoga kontrafora

Fig. 4. The hypothesized appearance of the monument from the late Roman buttress

/Sl. 3/. Krasi je jednostavna ravna traka identična onoj s naličja i "S" profil s njezine unutrašnje strane. Od profila do stražnjeg ruba spomenika svega je četiri-pet centimetara zaglačane površine kamena, iz čega slijedi zaključak da njegova pojava nema svoje unutarnje logike ili opravdanja. Čemu profil ako nije ništa obrubljivao? Jedino je razumno objašnjenje da ni lijeva bočna stranica nije sačuvana u punoj širini, te da je po svojoj formi, a vjerojatno i dekoraciji, od-

Sl. 5. Detalj kasnoantičkoga bedema s uzidanim spolijem
Fig. 5. Detail of the late Roman wall with immured spolia

govarala prednjoj stranici. Preslikavanjem njezina pretpostavljenog izgleda na desnu bočnu stranicu, dobivamo spomenik u obliku velike piramide, četvrtaste osnove, strmih stranica, krunjen završnim elementom u funkciji akroterija izrađenim iz drugoga komada kamena /Sl. 4/. Pretpostavljena visina piramidalnog elementa bez akroterija iznosila je od 1,5 do 1,6 m, a s njime i do 2 m. To bi značilo da je i širina prednje stranice mogla biti oko 1,6 m.

U traganju za najbližim usporedbama novopronađenim aserijskim komadima dovoljno nam je za početak posegnuti za jednim spomenikom iz lapidarija Arheološkog muzeja Zadar. Nije nikad objavljen, inventiran je još u starom austrijskom katalogu lapida pod br. 72, a za mjesto nalaza zna se tek toliko da je vjerojatno u pitanju Zadar /Sl. 10/.

Zadarski je spomenik piramidalnog tijela visok od 0,93 do 0,94 m i duljine stranica od 0,59 do 0,6 m. Očito je kako ni on nije sačuvan u izvornoj visini. Na svim stranama, pa tako ni na pretpostavljenoj glavnoj (prednjoj), nisu sačuvani okvirni rubovi u donjem dijelu, kao ni kantaros ili čašice iz kojih bi morala izrastati vegetacija. Motiv je inače isti kao i na većem aserijskom primjerku - bujni akantov preplet - ali je rađen u drugačijim izvedbenim uzorcima.

Stranice piramide uokviruju jednostavni četvrtasti okviri, ili ravne trake gledano iz perspektive svake pojedine stranice. Gornji je okvir ujedno i četvrtasto postolje za završni element, nekoć raščlanjeno u dvije trake: donju koja strukturalno pripada okviru stranica, i izbačenu gornju traku u funkciji profila postolja. Na gornjoj je stranici oveće kružno udubljenje, prvotno zaliveno izdašnom količinom olova, u koje se umetao zub vršnog elementa spomenika.

Sl. 6. Piramidalno krunište iz kasnoantičkoga bedema nakon vađenja i čišćenja

Fig. 6. The pyramidal cusp from the late Roman wall after removal and cleaning

Dekorirane su sve četiri stranice, i to s tri različite izvedbe akantova prepleta. Na dvije se uzorak ponavlja te bi po logici stvari morala biti riječ o bočnim stranicama. Prepoznatljivi elementi uzorka na bočnim su stranicama dvostruko isprepletanje vitica, zbog čega u osi stranice ostaje mali trokutasti prostor, i vrhovi dviju vitica koji završavaju mesnatim listovima i čašicama. Na trećoj se stranici vitice isprepleću tri puta, a posljednji put su i zavrtnute, te na krajevima završavaju četverolisnim rozetama. Posljednja je stranica najkvalitetnije izradbe, rađena u reljefu većeg volumena i zaglačane površine. Već iz te činjenice smije se zaključiti kako je riječ o prednjoj stranici, dok je prethodno spomenuta očito stražnja. Okosnicu prikaza na prednjoj strani čine dvije debele vitice iz kojih se u dnu odvajaju manje. Iznad vitica su listovi koji ih obavijaju, između listova promaljavu izdanci koji formiraju dva medaljona, a u nastavku se, prema vrhu, stvara gusti preplet kojim dominiraju mesnati listovi akanta.

Kod zadarskog primjerka pri pogledu s boka jasno upada u oči da nema posve ravne stranice, nego se one po sredini blago konveksno svijaju, što bi da je donji dio tijela ušćuvan sigurno bilo još izraženije. Taj je detalj, po mome sudu, presudan u pitanju tipološkog određenja. Držim kako može biti riječ jedino i samo o piramidalnom kruništu manjega mauzoleja (tal. *edicola cuspidata*) ili eventualno velike nadgrobne are (tal. *ara cuspidata*). Teoretski bi mogla biti riječ i o identičnom elementu većega ugaonog cipusa ograde grobne parcele, no to zbog gabarita u ovom slučaju ne dolazi u obzir.

Kruništa ili pokrovi piramidalnog oblika i četvrtaste osnove u rimskoj se nadgrobnoj umjetnosti masovnije javljaju od sredine 1. st. pr. Kr. (prvo razdoblje Augustove vladavine), i to najčešće na višekatnim edikulama nastalima prema maloazijskim prototipovima kasnoklasičnog i helenističkog postanja (Mauzolej u Halikarnasu, Lavlji grob u Knidu i dr.), koji su u novoj okolini i u novim uvjetima prilagođeni rimsko-italskom ukusu.³ Nekad su to teške ravne piramide nad spomenikom s tijelom italskoga hrama, a nekad piramide savijenih

³ Općenito: G. A. MANSUELLI, 1963, 75 i d. Nešto širi prikaz L. QUAGLINO PALMUCCI, 1977, 165 i d., osob. 168 i d. Usp. i H. von HESBERG, 1992, 27 i d., osob. 121 i d.

stranica nad tijelom reduciranom na pročelje hrama, kockom are ili urnom, što je vjerojatno određeno osobnim ukusom nalogodavaca, arhitekata ili majstora koji su ih radili.

Najpoznatiji i vjerojatno najmonumentalniji primjer višekratne grobnice s ravnim piramidalnim kruništem jest mauzolej pekara M. Vergilija Eurisaka u Rimu, čije bočne i stražnja strana i danas stoje u neposrednoj blizini Porta Maggiore.⁴ Visinom skromniji (14,1 m), ali još uvijek izrazi-

Sl. 7. Detalj ugla prednje i desne bočne stranice kruništa s glavama riba
Fig. 7. Detail of the corner of the front and right sides of the cusp with heads of fish

to monumentalan primjer mauzoleja istoga tipa i zidanog kruništa jest spomenik Efionija (Asfionija?) Rufa iz Sarsine, danas rekonstruiran u Arheološkom muzeju toga mjesta.⁵ Od mauzoleja s piramidom savijenih stranica, kao tipičan se primjer obično uzima drugi sarsinski spomenik (vis. 8,9 m) A. Murcija Obulaka.⁶ Kod oba su spomenika uglovi piramidalnih dijelova naglašeni četvrtastim okvirima, krune ih korintski kapiteli, a nad ovima stoje akroteriji u obliku kamenih urna s protomama grifona. Piramidalni krov na Rufovu spomeniku k tome su flankirale ugaone sfinge. Spomenike sličnih konstruktivnih značajki susrećemo na širokom prostoru Cispadane, ali i dalje prema sjeveru, što pokazuje da nije riječ o perifernoj pojavi.⁷

Piramidalna kruništa izrađena iz jednoga bloka kamena za are pravilnoga četvrtastog tijela, ili pokrovi urna istoga oblika, specifičnost su venetskog dijela sjeverne Italije, ponajprije Akvileje i njezine okolice, što s jedne strane potvrđuju mnogobrojni primjerci pohranjeni u lapidariju akvilejskog muzeja, a s druge strane „in situ“

⁴ D. E. E. KLEINER, 1992, 105 i d., sl. 90-95; H. von HESBERG, 1992, 55 i d.

⁵ G. A. MANSUELLI, 1963, 77, sl. 44 na str. 78 (bez kruništa). Nova rekonstrukcija: J. ORTALLI, 1987, 167 i d., sl. 47-48, tab. 23, c.

⁶ G. A. MANSUELLI, 1963, 76 i d., sl. 43; J. ORTALLI, 1987, 167 i d., tab. 23, b.

⁷ J. ORTALLI, 1987, 174 i d., sl. 50a (Cispadana). Poznati je primjer spomenik iz Maccaretola kod Bologne: J. ORTALLI, 1997, 328 i d., sl. 7.

prezentirani primjerci na jedinoj nekropoli otvorenoj za posjetitelje.⁸ Akvilejske are predstavljaju vjerojatno daljnju stepenicu u razvojnoj grani spomenika s piramidalnim kruništem, početak koje se, čini se, može datirati u vrijeme Klaudija.⁹ Na žalost, samo su dvije i sačuvane s njime. Jedna je poznata ara Q. Etuvija Kapreola, koja je dobila upravo impresivnu arhitektonsku dimenziju (vis. 8 m), približivši se tako mauzolejima sarsinskog tipa.¹⁰ Piramidalno krunište spomenika inače izrasta iz pulvina i na prednjoj je strani ukrašeno prikazom dvaju dupina oko trozupca (!), dok na vrhu stoji akroterij s akantovim listovima postavljen na korintski kapitel. Druga je mnogo manja ara oslobođenice Kalgestije, kod koje je piramida flankirana s dva ležeća lava i završena kamenom kuglom, a prednju stranu također krasi dva dupina repova okrenutih prema podignutom trozupcu (!).¹¹ Kruništa ara nije uvijek lako razlikovati od pokrova urni, a jedan od najzanimljivijih primjeraka potonje vrste potječe iz Altina, tijela ukrašena listovima češera i s kruništem u sklopu kojeg su ponovno prikazani dupini ukrštenih repova i školjka (!).¹²

Utjecaje navedenih kategorija sjevernoitalske nadgrobne plastike na nadgrobnu plastiku istočne obale Jadrana dosad je bilo moguće pratiti jedino na području Istrije. O njima svjedoče mnogobrojni fragmenti piramidalnih kruništa pohranjenih u Arheološkom muzeju Istre u Puli.¹³ Najveći ih je broj ukrašen motivom ljusaka češera ili prepletom akantovih vitica, ali ima i primjeraka s animalnim ili mitološkim prizorima, ili npr. motivom oružja i vojničke opreme. Držalo se da ih velika većina pripada arama, ali je nedavno G. Fischer fragment s prikazom oružja pripisao višekatnoj grobnici Augustova vremena, smatrajući da i neki drugi, njemu slični elementi, pripadaju istom tipu građevina.¹⁴

Iako je i na obalnom području rimske provincije Dalmacije dokumentirana prisutnost građevina tipa mauzoleja,¹⁵ kao i ara s nekim elementima njihovih akvilejskih rođaka

⁸ V. S. M. SCRINARI, 1972, 137 i d., br. 392-411. Usp. i D. DEXHEIMER, 1998, 9, gdje se kao lokaliteti s pojedinačnim primjercima navode Oderzo, Portogruaro i Este.

⁹ C. REUSSER, 1985, 117 i d.

¹⁰ D. DEXHEIMER, 1998, 89 i d., kat. i sl. 39.

¹¹ D. DEXHEIMER, 1998, 96 i d., kat. i sl. 52.

¹² M. TIRELLI, 1986, 794 i d., sl. 1-3, gdje se kao lokaliteti na kojima je još zastupljena ova kategorija spomenika navode Oderzo i Concordia.

¹³ A. STARAC, 1995, 72 i d., tab. 1, sl. 5, tab. 3, sl. 1-7, tab. 5, sl. 3.

¹⁴ G. FISCHER, 1996, 133 i d., sl. 31, tab. 37a-d (grobna gradnja s reljefom oružja), tab. 2c-d (kruništa ukrašena akantom i ljuskama). Kao dijelove nadgrobnog pomenika ili tropeja prve elemente vidi i A. Starac, koja smatra da rekonstrukcija nije moguća: A. STARAC, 1995, 77 i d., tab. 5, sl. 2-3.

¹⁵ Dovoljno je podsjetiti na mauzolej Lolija u Saloni koji je prvi i jedini istraživao C. Lanza: F. LANZA, 1856, 32 i d.

- npr. širokim obrubnim vrpčama ispunjenim akantovim ili vinovim viticama¹⁶ - dosad nije bilo moguće dokazati i prisutnost varijacija tih kategorija spomenika s piramidalnim kruništem. S novootkrivenim primjercima iz Aserije i otprije poznatim iz Zadra na takvu se mogućnost sada mora ozbiljno računati.

Formativne značajke pokazuju da naše primjerke ne treba promatrati u istom svjetlu. Aserijski komad s dupinama premalen je da bi ga se povežalo s nadgrobni edikulama, makar i onima reduciranim na pročelje nadgrobnog hrama i stupove. I kod takvih

Sl. 8. Glava ribe na prednjem dijelu desne bočne stranice
Fig. 8. The fish head on the front section of the right side

građevina, naime, izgradnja nema opravdanja ako u prostor nije moguće smjestiti barem jednu ili više nadgrobnih statua. S druge strane, aserijski komad dimenzijama savršeno odgovara velikoj većini piramidalnih kruništa pohranjenih u muzeju u Akvileji.¹⁷ Preostala dva primjerka mogla bi se, međutim, povezati s edikulama. Njima se izvorna duljina stranica kretala od približno 1,6 m kod aserijskoga do 1,3 m kod zadarskoga, što je usporedivo s gabaritima kruništa iz Sarsine i pulskim kruništem s prikazom oružja. Zadarski čak ima i četvrtasti okvir usporediv sa sarsinskim, ali je od njih mlađi više od jednog stoljeća. Da su se i u Aseriji i u Zadru gradile grobnice tipa edikule, zorno potvrđuju nedavno objelodanjeni ansambli dvaju stropova iz tih mjesta,¹⁸ a u slučaju Zadra o tome posredno svjedoče i dvije reljefne ploče s portretima pokojnika, izvorno uzidane upravo u tu vrstu arhitekture.¹⁹

¹⁶ Najpoznatiji i zasad najmonumentalniji primjerak je salonitanska ara Pomponije Vere: F. BULIĆ, 1903, 3 i d., tab. III.

¹⁷ Usp. bilj. 8.

¹⁸ N. CAMBI, 2004, 23 i d., sl. 2-6 (Aserija), 32 i d., sl. 7-9 (Zadar).

¹⁹ Nisu objavljene. Jedna je uzidana u pročelje crkve sv. Mihovila u Zadru, a druga je bila ugrađena u ogradni zid crkve sv. Ivana Krstitelja na Relji.

Sl. 9. Plitka udubina u češeru spomenika
 Fig. 9. The shallow hollow in the pinecone ensign of the monument

čajno, a možda i ne, trozubac flankiran dupinima javlja se i na arhitravu nadgrobne stele Prostonije Prokule uzidane u Gašpinoj mlinici u Solinu, datirane također u doba Trajana.²² Prema tome, očito je kako i aserijski primjer istoga motiva valja datirati u razdoblje njegove pune popularnosti, tj. posljednju četvrtinu 1. ili sam početak 2. st. po Kr.

Načelno se može postaviti pitanje nije li aserijski primjerak ipak pripadao nekoj drugoj, samostojećoj vrsti spomenika, poput liburnskoga cipusa? Nedvosmislen odgovor daje izgled prednje stranice, na kojoj nema tragova natpisa, a on bi se u tom slučaju morao obvezno nalaziti na ravnom postamentu. Pridodamo li tome izgled donje stranice, o čemu je već bilo riječi, i izostanak zuba koji bi morao imati poklopac urne, postaje jasno da može biti riječ jedino o kruništu manjeg elementa s tijelom kvadra ili kubusa. Odatle i zaključak da je riječ o ari.

²⁰ Usp. bilj. 10 i 11; V. S. M. SCRINARI, 1972, br. 392-399, br. 401, 403.

²¹ A. STARAC, 1995, 82, tab. 3, sl. 3.

²² N. CAMBI, 2005, 82, sl. 117.

Procvale vitice koje izranjaju iz akantove čašice najranije se pojavljuju na velikim javnim spomenicima Augustova vremena, klasičan primjer kojih je Ara Pacis.²³ Nježnost i brižljiva izrada vitica s Ara Pacis prihvaćaju se i zadržavaju tijekom cijeloga julijevskog razdoblja. Otprilike od sredine 1. st. po Kr. akantove vitice počinju sve više otvrdnjavati, listovi i cvjetovi postaju sve mesnatiji, te cijeli prikaz postaje plastičniji i sličniji živoj biljci nego ornamentu.²⁴ Istodobno se u izradi sve više primjenjuje svrdlo. Na aserijskom se primjerku tragovi njegova rada mogu uočiti u „rezanju“ mesnatih listova središnjeg akanta i rupicama listova koji se u gornjem dijelu obavijaju oko stabljike. Ubodni krug je na tim mjestima više nego razgovjetan, a isto tako i obli profil udubljenog dijela reljefa. Obilje dokaza uporabe brzorotirajućeg svrdla nudi i zadarski primjerak. Njegov se trag jasno vidi po cijeloj površini prednje stranice, a rezultat je nešto bolji dojam kontrasta dubokih i površinskih dijelova reljefa.

Izvedba akanta na aserijskom fragmentu u cjelini podsjeća na dekoraciju triju greda s foruma grada i četvrte nedavno otkrivene u Lepurima.²⁵

Jednako tako podsjeća i na obrubne vrpce punjene istim motivom s velikog fragmenta nadgrobne are, kojemu sam nedavno pokušao dati dopunjeno tumačenje.²⁶ U oba se slučaja inače radi o kreacijama s kraja 1. ili početka 2. st. po Kristu. Prema tome, lokalne usporedbe postoje i u javnoj arhitekturi i u sepulkralnoj plastici. Od daljnjih je usporedbi posebno zanimljiv fragment piramidalnog kruništa iz Pule, za koji Fischer smatra kako pripada velikoj nadgrobnoj edikuli.²⁷ Po načinu isprepletanja vitica on je blizak i zadarskom reljefu. Zadarski je pak reljef nešto malo mlađi i od aserijskog i od pulskog, i vjerojatno datira

Sl. 10. Piramidalno krunište iz lapidarija Arheološkog muzeja Zadar

Fig. 10. A pyramidal cusp from the lapidarium of the Archaeological Museum in Zadar

²³ D. E. E. KLEINER, 1992, 90 i d., sl. 71 i 79.

²⁴ Takav razvoj pokazuju npr. are grada Rima: D. BOSCHUNG, 1987, 32 i d., tab. 49 i d. S neznatnim zakašnjenjem sličan se razvoj događa i u Dalmaciji: N. CAMBI, 2005, 55 i d.

²⁵ H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 47 i d., sl. 28-30.

²⁶ H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 83 i d., br. 30, sl. 60-61; D. MARŠIĆ, 2005, 26 i d., sl. 3.

²⁷ G. FISCHER, 1996, 28, 138, tab. 2c.

iz sredine ili druge polovice 2. st. Lokalnih paralela inače nema. Motivom su mu najbližiji kapitolijski žrtvenici flavijevskog postanja uzidani u pilone Sv. Donata, od kojih je onaj posvećen Uzvišenom Jupiteru i grafički rekonstruiran.²⁸

Ne ulazeći u simboliku u ovom radu analiziranih prikaza, koja je u osnovi više nego jasna, ²⁹ naposljetku valja još jednom podcrtati da su spomenici na kojima se oni susreću prvi uopće poznati primjerci piramidalnih kruništa na tlu rimske provincije Dalmacije, te da se njihovim otkrićem iznova potvrđuje povezanost dviju obala Jadrana u rimskoj antici. Zasad je prisutnost ove nove kategorije nadgrobne plastike ograničena na dva glavna umjetnička centra južne Liburnije, no svaki sljedeći nalaz može promijeniti tu sliku. Nemoguće je ne postaviti pitanje je li moguće da u jednoj Saloni, u kojoj je otkriveno nekoliko desetaka primjeraka nadgrobni ara i u kojoj su sigurno podizane veće nadgrobne edikule, nije pronađen niti jedan dokaz uporabe sličnih elemenata? Odgovor je na žalost potvrđan, ali valja primijetiti da su svega dvije-tri are uopće otkrivene s pripadajućim kruništima, a o mauzolejima ne znamo zapravo ništa. Nije stoga preuzetno ostaviti mogućnost da je piramidalno krunište bilo poznato i klesarskim radionicama glavnog grada provincije.

---

²⁸ A. HAUSER – F. BULIĆ, 1884, 4 i d., sl. 9, 11, 12 i 19 (rekonstrukcija žrtvenika Uzvišenom Jupiteru).

²⁹ Zadržat ću se na prilično uopćenoj formulaciji da akantove vitice simboliziraju bujanje prirode i obnovu života, a dupini i trozubac odlazak duša pokojnika na otoke blaženih.

Literatura:

- BOSCHUNG, D., 1987. – D. Boschung, *Antike Grabaltäre aus den Nekropolen Roms*, Acta Bernensia, Band X, Bern.
- BULIĆ, F., 1903. – F. Bulić, Il monumento sepolcrale di Pomponia Vera estratto delle mura perimetrali dell' antica Salona, *Bullettino di archeologia e storia Dalmata* 26, 3-9.
- CAMBI, N., 2004. – N. Cambi, Stropni reljef iz Aserije, *Asseria* 2, 23-39.
- CAMBI, N., 2005. – N. Cambi, *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split.
- DEXHEIMER, D., 1998. – D. Dexheimer, *Oberitalische Grabaltäre. Ein Beitrag zur Sepulkralkunst der römischen Kaiserzeit*, BAR series 741, Oxford.
- FISCHER, G., 1996. – G. Fischer, *Das römische Pola*, München.
- HAUSER, A., BULIĆ, F., 1884. – A. Hauser - F. Bulić, *Il tempio di S. Donato in Zara*, Zadar.
- KLEINER, D. E. E., 1992. – D. E. E. Kleiner, *Roman Sculpture*, Yale.
- LANZA, F., 1856. – F. Lanza, *Monumenti salonitani inediti*, Beč.
- LIEBL, H., WILBERG, W., 1908. – H. Liebl - W. Wilberg, Ausgrabungen in Asseria, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes* 11, 17-88.
- MANSUELLI, G. A., 1963. – G. A. Mansuelli, Les monuments commemoratifs romains de la vallee du Po, *Monuments Piot* LIII, 19-93.
- MARŠIĆ, D., 2005. – D. Maršić, Aserijatske nadgrobne are, *Asseria* 3, 25-51.
- ORTALLI, J., 1987. – J. Ortalli, La via dei sepolcri di Sarsina - aspetti funzionali, formali e sociali, *Römische Gräberstrassen, Selbstdarstellung – Status – Standard*, Kolloquium in München vom 28. bis 30. Oktober 1985 (her. H. von Hesberg – p. Zanker), München, 155-182.
- ORTALLI, J., 1997. – J. Ortalli, Monumenti e architetture sepolcrali in Emilia Romagna, *Antichità Altoadriatiche* 43, 313-394.
- REUSSER, C., 1985. – C. Reusser, Zur Aufstellung Römischer Grabaltäre in Aquileia, *Aquileia Nostra* 56, 117-144.
- SCRINARI, V. S. M., 1972. – V. S. M. Scrinari, *Museo Archeologico di Aquileia – catalogo delle sculture romane*, Roma.
- STARAC, A., 1995. – A. Starac, Rimske nadgrobne are u Puli i u Istri, *Opuscula Archaeologica* 19, 69-95.

TIRELLI, M., 1986. – M. Tirelli, Per una tipologia delle coperture d'urna altinati: un esemplare a cuspide piramidale, *Aquileia Nostra* 57, 793-808.

QUAGLINO PALMUCCI, L., 1977. – L. Quaglino Palmucci, Architettura funeraria dell'Asia Minore: rapporti con Aquileia, *Antichità Altoadriatiche* 12, 165-183.